

Павелків Роман

доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри вікової та педагогічної психології
Рівненського державного гуманітарного університету,
м. Рівне, Україна

ORCID: 0000-0002-6564-4507

e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНОГО ТРАКТУВАННЯ ПРОБЛЕМИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглядається сучасний підхід до психолого-педагогічного трактування проблеми морального виховання як важливого складника виховання і формування особистості. Зазначається, що на сучасному етапі зміст морального виховання визначається актуальними потребами сучасного українського суспільства. Акцентується увага на важливості виховання моральних цінностей у підростаючого покоління.

Розкрито сучасне трактування понять «мораль», «моральність», «моральне виховання». На основі аналізу філософських, педагогічних та психологічних праць провідних вітчизняних науковців схарактеризовано основні теоретичні положення щодо змісту і сутності процесу морального виховання зростаючої особистості. Представлено результати визначення пріоритетності ціннісних орієнтацій сучасних дітей.

Здійснено аналіз тенденційних змін у сучасному суспільстві внаслідок політичних, економічних процесів у країні, а також у зв'язку з військовими подіями. Особливу увагу зосереджено на психолого-педагогічному трактуванні понять «важка дитина», «важковиховуваність», «девіантна поведінка», «аморальна поведінка», «моральна дефективність». Розкрито значення моральності як суспільної якості особистості, її ролі в регуляції та формуванні суспільних відносин; розглянуто вплив оточуючого середовища на моральне становлення особистості.

Ключові слова: моральність, моральне виховання, моральні цінності, важкі діти, важковиховуваність, девіантна поведінка, аморальна поведінка.

Постановка проблеми. Інтенсивний розвиток нашого суспільства підвищує вимоги до формування компетентної особистості, яка може самостійно регулювати власну поведінку й діяльність, визначати перспективи свого розвитку, шляхи й засоби їх реалізації. Ця мета досягається за допомогою морального виховання та розвитку особистості, починаючи з дитинства. Вищезазначене знайшло своє відображення у державній національній програмі «Освіта (Україна XXI століття)»; Законі України «Про освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції громадянського виховання», «Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті». Наприклад, у Концепції

«Нова українська школа» зазначено, що процес виховання – це невід’ємна складова всього освітнього процесу, що орієнтується на загальнолюдські цінності, зокрема морально-етичні, національні та соціально-політичні. Тому особливо актуальним нині стає аналіз процесу морального виховання особистості, який має забезпечити засвоєння гуманістичних цінностей, розвиток власної індивідуальності та створення умов для самореалізації.

Аналіз останніх досліджень з проблеми. Сучасною психолого-педагогічною наукою проблема морального виховання та розвитку особистості досліджена досить широко. Особливу увагу дослідженню духовно-культурним ціннісним аспектам морального виховання приділяли такі вчені, як І. Бех (2018), А. Богуш (2001), Н. Варивода (2017), Є. Зеленів (2013), Г. Шевченко (2015). Наукові підходи до виховання моральності в умовах навчальної діяльності розроблені у дослідженнях Л. Іванченко (2010), Л. Кондрашової (2008), В. Кутішенко (2021). Також на сучасному етапі активно досліджуються аспекти просоціальності у розвитку моральності особистості (Н. Корчакова (2013), Р. Павелків (2013), а також питання виховання дітей з відхиленнями у поведінці (М. Бондарець (2019).

Втім, незважаючи на значну кількість наукових досліджень вітчизняних вчених щодо зазначених питань, проблема здійснення морального виховання сучасних дітей та молоді залишається актуальною, і, перш за все, через недостатню розробленість проблеми з точки зору сучасних реалій і проблем, що виникли в Україні. Отже, **метою** статті є розгляд психолого-педагогічних аспектів проблеми морального виховання та проблем важковиховуваності особистості на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед наукових проблем, які не втрачають своєї актуальності впродовж усієї тисячолітньої історії людства, одне з чільних місць належить питанням морального становлення особистості, здатності людини розуміти, інтеріоризувати суспільні вимоги, засвоювати морально-етичні приписи та вибудовувати свою поведінку відповідно до них. Розвиток моральної сфери – основа особистісного розвитку. Саме вона детермінує реалізацію особистісних програм як інтер-, так і інтрапсихічного спрямування (Павелків, 2004, с. 5).

Поняття «моральне виховання» визначається на основі співвідношення сутності таких базових понять, як мораль, моральність, виховання.

Згідно наукової позиції Т. Ковбасюк, «мораль є свідченням певного рівня розвитку, духовної зрілості людини, характеру її відносин з іншими людьми і світом. Моральність – це правила, які визначають поведінку та їх виконання, духовні й душевні якості, необхідні людині в суспільному житті. Моральність включає в себе усі норми і принципи, які формують зростаючу особистість і впливають на становлення людини. Рівень моральності надзвичайно впливає на становлення дорослої особистості, яка поважає себе та оточуючих» (2019, с. 151). Моральне виховання – це цілеспрямований систематичний вплив на свідомість, почуття, поведінку дитини з метою формування у неї моральних якостей та переконання у значущості моральних норм.

Однак варто зауважити, що основні поняття моралі, як «чуйність», «чесність», «справедливість», «допомога», наразі набувають дещо іншого відтінку. Розвиток технологій, прискорення темпу життя – невід’ємні риси сучасного світу, які зумовлюють посилення варіативності моральних проявів

у порівнянні з періодом стабільного історичного розвитку (Павелків, Корчакова, 2013, с. 5).

Результати проведеного анкетного опитування серед 115 респондентів молодшого підліткового віку засвідчили, що 28% дітей у структурі моральних цінностей надають перевагу сімейним цінностям, патріотизму, дружбі, любові. 42% школярів вважають, що найвищою цінністю людини є соціальна орієнтація на працю, професійну діяльність, кар'єрне зростання. 30% респондентів вважають себе споживачами, тобто у структурі цінностей визначають різноманітні девайси та матеріальну забезпеченість. Таким чином, ми бачимо, що сучасні діти більшим чином орієнтуються на майбутню професію; вагомим паритетом у моральному вихованні виступає також глобальна «комп'ютеризація» сучасного підростаючого покоління. На фоні останніх подій у державі підвищується рівень патріотизму, переосмислення сімейних цінностей, родинних і дружніх зв'язків.

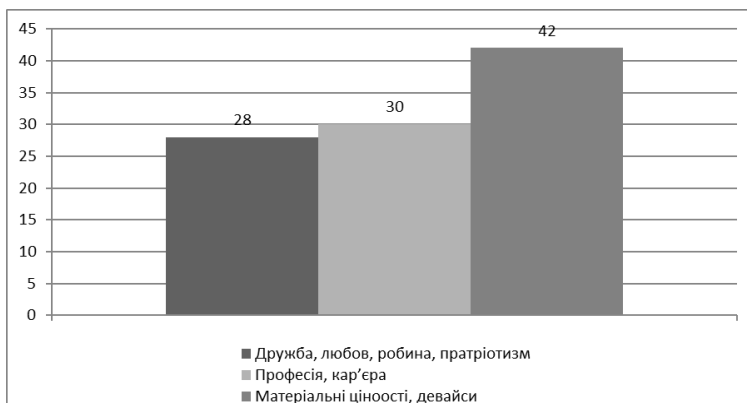

Рис 1. Пріоритетність моральних цінностей сучасних дітей

Як засвідчує практика, на сучасному етапі спостерігається зміщення акцентів у розвитку дитини в площину інтелектуалізації, що нівелює моральний розвиток особистості. Через пріоритетність інтелектуального розвитку дитини втрачається її духовно-моральний розвиток, без якого набуті знання часто втрачають сенс. Як наслідок – емоційна, волевов та моральна незрілість.

Н. Варивода вважає, що «моральний стан українського суспільства сьогодні постійно погіршується внаслідок серйозних політичних та економічних негараздів. Суспільство втрачає моральні ідеали, що призводить до кардинальної зміни ціннісних орієнтацій, які мають деструктивний і руйнівний характер» (2017, с. 55).

Виклики сучасного суспільства: війна, матеріальні негаразди, збільшення кількості неповних сімей, дитяча бездоглядність, зміни в державних і економічних структурах, світогляді, життєвих цінностях обумовили кризу освіти, охорони здоров'я, науки, культури, що відобразилося на якості життя підростаючого покоління, що призвело до збільшення чисельності «важких» дітей.

Тому все частіше у педагогічному середовищі вживаються такі терміни як «важкі діти», «девіантна поведінка», «важковиховуваність», «педагогічна запущеність» і т. п.

У трактуванні В. Кутішенко «важкою» вважається дитина, яка «потребує особливого ставлення, підвищеної уваги сім'ї, вихователя» (2021, с. 66). Таку категорію дітей ще називають «важковиховуваними». Важковиховуваність у психолого-педагогічній літературі аналізується як: 1) труднощі у виховній роботі з конкретною дитиною з виявленням причин її недисциплінованості і знаходженням ефективних методів перевиховання; 2) значні відхилення у поведінці дитини від соціальних норм, які наближають її до межі правопорушення (Психологічна енциклопедія, 2006, с. 49).

У першій половині минулого століття категорію дітей, що не відповідала нормам суспільної моралі, відносили до так званої категорії «морально дефективних». Нині термін «морально дефективні» сприймається досить неоднозначно. А у загальний вжиток психолого-педагогічної спільноти увійшли такі нові поняття, як «девіантна поведінка», «деліквентна поведінка», «аморальна поведінка» і т. ін.

Девіантна поведінка – це тип соціальної поведінки, який суперечить прийнятним у цьому суспільстві правовим, моральним, соціальним нормам і стереотипам (Енциклопедія сучасної України). Суттєва ознака девіантної поведінки – конфлікт, суперечність між існуючими нормами моралі та права, а також невміння, небажання або нездатність дитини відповідним чином їх виконувати. У розрізі трактування цього поняття часто мова йде про «девіантну аморальну поведінку». Аморальною вважається поведінка, що не відповідає соціальним очікуванням. Така поведінка виникає не тому, що дитина не знає, чого очікує від неї суспільство, а через те, що вона навмисно ігнорує соціальні правила або демонструє повну безвідповідальність.

Саме тому Є. Зеленов доводить, що постає необхідність розробки планетарного виховання сучасної високоморальної особистості та пропонує власну систему виховання людини єдиної планетарної цивілізації, яка реалізовується у три етапи (Зеленов, 2013).

На першому етапі закладається фундамент загально-етичних та національних цінностей. У цей період особистість піддається родинним, сімейним виховним впливам, особливу увагу слід приділяти національному вихованню, формуванню національної самосвідомості та етнічної ідентифікації.

На другому етапі система моральних цінностей розширюється та поглиблюється, національні цінності набувають нового значення, доповнюються громадянськими цінностями. Особистість під впливом школи та інших соціальних інститутів глибоко усвідомлює свої права й обов'язки як громадянина держави.

Третій етап пов'язаний з опануванням знаннями, вміннями та навиками, необхідними для компетентного виконання професійних обов'язків та розширенням світогляду, засвоєнням сімейних цінностей та цінностей особистого життя.

Варто зазначити, що традиційні методи морального виховання орієнтовані на засвоєння дітьми норм і правил суспільного життя. Проте часто вони дієві лише за умови досить потужного зовнішнього контролю (батьки, педагоги,

громадська думка, страх покарання та ін.). Важливим показником сформованості моральних якостей особистості є внутрішній контроль, який формується завдяки активній діяльності дитини в інтелектуальній, руховій, емоційно-вольовій сферах. Сформовані навички контролю сприяють успішному розвитку моральних якостей особистості у процесі виховання та освіти.

Психолого-педагогічний зміст роботи щодо морального становлення особистості дитини полягає в тому, щоб допомогти їй рухатися від елементарних навичок поведінки до вищого рівня, де постає необхідність самостійного прийняття рішення та моральний вибір.

Сучасна психолого-педагогічна наука знаходиться в напруженому пошуку шляхів, засобів формування моральності, духовно-морального світу підростаючих поколінь. Власне педагогічна наука є складовою духовної культури людства. Вона увібрала в себе вікову мудрість виховання й освіти підростаючих поколінь відповідно до найвищих моральних цінностей, якими є Життя, Людина, Любов, Свобода, Совість, Чесність, Порядність, Всепрощення, Віра, Надія, Милосердя (Варивода, 2017, с. 55).

За визначенням академіка І. Беха, «ми переживаємо справжній ренесанс у педагогіці: вона сповна одухотворюється. Це стало можливим завдяки її глибинному психологічному супроводу... Йдеться про нову виховну парадигму, зокрема вводяться нові наукові категорії: вчинкове життя, вищі смисли, смислоцінна сфера, духовність як вираження духу, духовна особистість, духовна самосвідомість тощо» (2019, с. 9–10).

Підсумовуючи усе зазначене вище, погодимось із твердженням Л. Кондрашової про те, що «зміст морального виховання зумовлений потребами та вимогами суспільства до формування всебічно розвиненої особистості, рівня її моральності. У його основі лежать морально-духовні цінності, серед яких виділяють загальнолюдські (не залежать від національності чи раси і регулюють поведінку окремої людини чи спільноти) та національні (набуті народом у процесі свого історичного розвитку погляди, традиції, переконання, які базуються на загальнолюдських цінностях, але відрізняються своєрідними національними рисами і регулюють діяльність людей певної етнічної групи)» (2008).

Висновки і перспективи подальших розвідок. У реалізації системи морального виховання й у створенні соціальних умов для позитивного суспільного виховання нині існує чимало проблем, які вимагають пошуку шляхів їх вирішення. Однак з огляду на трагічні події, які відбуваються на території нашої держави, можна констатувати, що моральні цінності сучасного суспільства, зокрема дітей та молоді, кардинально змінилися. Вони сповнені патріотизму та емпатійного ставлення до інших. Варто усвідомити, що моральне виховання спирається насамперед на загальнолюдські цінності, які склалися за сотні років існування суспільства і були єдиними і загальними для всього людства, але важливо враховувати і національні цінності. Моральність і моральна культура формуються через цілеспрямований процес освіти, виховання й самовиховання, в якому значущу роль відіграють суспільство і держава, важливим завданням яких має бути створення та забезпечення умов для духовного розвитку кожної людини.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні системи моральних цінностей сучасних дітей, у здійсненні психологічного аналізу сучасних методів морального виховання особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Національна програма «Освіта (Україна XXI століття)». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [Дата звернення 1.05.2022].

Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> [Дата звернення 16.05.2022].

Концепція виховання особистості в умовах розвитку української державності. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text> [Дата звернення 16.05.2022].

Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [Дата звернення 14.05.2022].

Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [Дата звернення 16.05.2022].

Бех, І. (2018). *Особистість на шляху до духовних цінностей* : монографія. Київ – Чернівці : Букрек. 296с.

Богуш, А. (2001). Духовні цінності в концепції сучасної парадигми виховання. *Виховання і культура*. № 1, сс. 5–9.

Варивода, Н. (2017). Моральне виховання особистості: ціннісний аспект. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. Вип. 6 (81), сс. 50–58.

Зеленов, Є. (2013). *Планетарне виховання як цінність людства*. Луганськ: Вид-во «НОУЛІДЖ», сс. 98–141.

Шевченко, Г. (2015). Виховання – процес людинотворчості, культуротворчості, духотворчості. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика: збірник наукових праць*. Вип. 3 (66). Северодонецьк : вид-во СНУ ім. В. Даля, сс. 288-299.

Іванченко, Л. (2010). Виховання моральності особистості в умовах сучасних модернізаційних змін. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. Збірник наукових праць*. Вип. 14. Книга II, сс. 37–44.

Кондрашова, Л. (2008). *Методика організації виховної роботи в сучасній школі: навчальний посібник*. Кривий Ріг : КДПУ, 2008. 187 с.

Кутішенко, В. (2021). *Вікова та педагогічна психологія (курс лекцій): Навч. посіб.* 2-ге вид. Київ : Центр учбової літератури. 128с.

Ковбасюк, Т. (2019). Моральні цінності сучасного виховання. *Нова педагогічна думка*. № 4 (100), сс. 149–153.

Павелків, Р., Корчакова, Н. (2013). *Просоціальний розвиток особистості: Монографія*. Рівне: О.Зень. 384с.

Павелків, Р. (2004). *Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: Монографія*. Рівне : Волинські обереги. 248 с.

Бондарець, М. (2019). Змістове наповнення поняття «морально дефективний» в психолого-педагогічній науці кінця XIX – початку XX століття. *Інноватика у вихованні*. Вип. 9. Рівне : РДГУ, сс. 315–326.

Психологічна енциклопедія (2006). Автор-упор. Степанов, О. Київ: «Академвидав». 424 с.

Енциклопедія сучасної України. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844 [Дата звернення 16.05.2022].

REFERENCES

Natsionalna prohrama "Osvita (Ukraina XXI stolittia)" [National Program "Education (Ukraine of the 21st century)"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF#Text> [Data zvernennia 16.05.2022]. [in Ukrainian].

Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>. [Data zvernennia 16.05.2022]. [in Ukrainian].

Kontseptsii vykhovannia osobystosti v umovakh rozvytku ukrainskoi derzhavnosti [The Concept of Personality Development in the Conditions of Ukrainian State Formation]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-2018-%D1%80#Text>. [Data zvernennia 16.05.2022]. [in Ukrainian].

Nova ukrainska shkola. Kontseptualni zasady reformuvannia serednoi shkoly [New Ukrainian School. Conceptual Foundations of Secondary School Reform]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [Data zvernennia 14.05.2022]. [in Ukrainian].

Natsionalna doktryna rozvytku osvity Ukrainy u XXI stolitti. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [National Doctrine of Development of Education of Ukraine in the XXI century]. [Data zvernennia 16.05.2022]. [in Ukrainian].

Bekh, I. (2018). *Osobystist na shliakhu do dukhovnykh tsinnosti: monohrafiia*. [Personality on the Way to Spiritual Values]. Kyiv – Chernivtsi: Bukrek. 296s. [in Ukrainian].

Bohush, A. (2001). *Dukhovni tsinnosti v kontseptsii suchasnoi paradyhmy vykhovannia* [Spiritual Values in the Concept of Modern Education Paradigm]. *Vykhovannia i kultura*. No 1, ss. 5-9. [in Ukrainian].

Varyvoda, N. (2017). *Moralne vykhovannia osobystosti: tsinnisnyi aspekt* [Moral Education of Personality: the Value Aspect]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka*. Vyp. 6 (81), ss. 50-58. [in Ukrainian].

Zelenov, Ye. (2013). *Planetarne vykhovannia yak tsinnist liudstva* [Planetary Education as a Value of Humanity]. Luhansk: Vyd-vo "NOULIDZh", ss. 98–141. [in Ukrainian].

Shevchenko, H. (2015). *Vykhovannia – protses liudynotvorchosti, kulturotvorchosti, dukhotvorchosti* [Education as a the Process of Human Creativity, Cultural Creation, Spiritual Creation]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 3 (66). Sievierodonetsk : vyd-vo SNU im. V. Dalia, ss. 288-299. [in Ukrainian].

Ivanchenko, L. (2010). *Vykhovannia moralnosti osobystosti v umovakh suchasnykh modernizatsiinykh zmin* [Bringing up of Morality of the Person in the Conditions of Modern Changes due to Modernization]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi*. Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 14. Knyha II, ss. 37-44. [in Ukrainian].

Kondrashova, L. (2008). *Metodyka orhanizatsii vykhovnoi roboty v suchasni shkoli: navchalnyi posibnyk* [Methods of Organization of Educational Work in Modern School: Educational Manual]. Kryvyi Rih: KDPU, 2008. 187 s. [in Ukrainian].

Kutishenko, V. (2021). *Vikova ta pedahohichna psykholohiia (kurs leksii): Navch. Posib* [Age and Pedagogical Psychology (lecture course): Educational Manual]. 2-he vyd. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury. 128s. [in Ukrainian].

Kovbasiuk, T. (2019). *Moralni tsinnosti suchasnoho vykhovannia* [Moral Values of Modern Education]. Nova pedahohichna dumka. No 4 (100), ss. 149-153. [in Ukrainian].

Pavelkiv, R., Korchakova, N. (2013). *Prosotsialnyi rozvytok osobystosti: monohrafiia* [Prosocial Personality Development: Monograph]. Rivne: O.Zen. 384 s. [in Ukrainian].

Pavelkiv, R. (2004). *Rozvytok moralnoi svidomosti ta samosvidomosti u dytiachomu vitsi: monohrafiia* [Development of moral Consciousness and Self-awareness in Childhood: Monograph]. Rivne: Volynski oberehy. 248 s. [in Ukrainian].

Bondarets, M. (2019). *Zmistove napovnennia poniattia "moralno defektyvnyi" v psykholoho-pedahohichnii nautsi kintsia XIX – pochatku XX stolittia* [The Semantic Content of the Concept of "Morally Defective" in the Psychological and Pedagogical Science at the end of the 19th – beginning of the 20th century]. Innovatyka u vykhovanni. Vyp. 9. Rivne: RDHU, ss. 315-326. [in Ukrainian].

Psykholohichna entsyklopediia [Encyclopedia of Psychology]. (2006). Avtor-upor. Stepanov, O. Kyiv: "Akademydav". 424 s. [in Ukrainian].

Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy [Encyclopedia of Modern Ukraine]. URL: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=23844. [Data zvernennia 16.05.2022]. [in Ukrainian].

MODERN APPROACH TO PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL INTERPRETATION OF THE PROBLEM OF MORAL EDUCATION OF PERSONALITY

Roman Pavelkiv

Doctor of Psychological Sciences, Professor,
Head at the Department of Developmental and Educational Psychology,
Rivne State University for the Humanities,
Rivne, Ukraine

ORCID: 0000-0002-6564-4507

e-mail: pavelkiv_rv@ukr.net

Abstract. The article deals with the problems of morality, as the identified problem is an important component of education and personality formation in modern Ukrainian society. It is noted that at the present stage the content of moral education is determined by the urgent needs of the society. Emphasis is placed on the importance of inculcating moral values among the younger generation. The main theoretical provisions concerning the content and essence of the process of education of moral values of a growing personality, in particular, on the basis of analysis of philosophical, pedagogical and psychological works of leading

Ukrainian scientists, was highlighted. The modern interpretation of the concepts «morality», «moral education», «morality» was revealed.

The results of determining the priority of value orientations of modern children are presented. The analysis of tendentious changes in the modern society as a result of political, economic processes in the country, as well because of military events was carried out. Particular attention is paid to the psychological and pedagogical interpretation of the concepts of “difficult child”, “difficult upbringing”, “deviant behavior”, “immoral behavior”, “moral defectiveness”. The importance of morality as a social quality of the individual, its role in the regulation and formation of social relations was revealed; the influence of the environment on the moral formation of the personality was considered. The modern methods of moral education of the individual were analyzed in the article

Keywords: morality, moral education, moral values, difficult child, difficult upbringing, deviant behavior, immoral behavior.

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022р.